

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYET'E GEÇİŞTE MUSÂHABÂT-I AHLÂKIYYE DERS KİTAPLARINDA DEVLET ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ*

Derya BALTACI **

Erdal ASLAN***

Öz

Bu makalenin amacı imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde vatandaşlık aktarımının devlet algısı bağlamında değişen boyutlarını her iki döneme ait vatandaşlık kitaplarından hareketle incelemektir. Araştırma Osmanlı İmparatorluğu'nun son müfredat programı olan 1914 *Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı*'nda *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Târihiye, Sıhhiyye ve Medeniyye)* ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk müfredat programı olan 1924 *İlk Mektepler Müfredat Programı*'nda *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* adı altında yer almış olan dersler için yazılarak izlenmiş olan ders kitapları üzerinden yürütülmüştür. Araştırmada İmparatorluk Dönemi için Ali Seydi'nin Devre-i Âliye'nin birinci ve ikinci sınıfları için hazırladığı 1920 tarihli *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye* kitapları ile Mithad Sadullah'ın Devre-i Âliye'nin ikinci sınıfları için hazırladığı 1923 tarihli *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye* kitapları incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi için Mithad Sadullah ve Doktor Ali Rıdvan tarafından ilk mekteplerin beşinci sınıfları için hazırlanmış olan 1924 tarihli *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye* kitabı ile Muallim Orhan Fuad'ın beşinci sınıflara mahsus 1924 tarihli *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* kitabı incelenmiştir. İki döneme ait ders kitapları incelendiğinde meşrutî monarşiden Cumhuriyet'e geçişle vatan, millet, egemenlik anlayışlarında ve kurumsal-hukukî yapıda dönüşümlerin yaşandığı, böylece laik-demokratik bir düzene yönelişin ilk izlerinin belirginleştiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye Dersleri, Vatandaşlık Eğitimi, Vatandaşlık Ders Kitapları, Ders Kitaplarında Devlet Algısı.*

* Bu makale Derya Baltacı tarafından Doç. Dr. Erdal Aslan'ın danışmanlığında hazırlanan "İmparatorluğun Tebaasından Cumhuriyet'in Vatandaşına Geçiş Sürecinde İlköğretimde Devlet, Toplum ve Birey Algısında Dönüşüm" adlı Yüksek Lisans tezindeki verilere dayalı olarak yazılmıştır.

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, (derya.bltc@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-1762-7593).

*** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, (erdal.aslan@deu.edu.com), (Orcid: 0000-0002-9267-9852).

PERCEPTION OF STATE IN MUSÂHABÂT-I AHLÂKIYYE TEXTBOOKS TRANSITION FROM EMPIRE TO REPUBLIC

Abstract

The purpose of this article is to examine the changing dimensions of citizenship transfer in the context of state perception during the transition from the empire to the Republic. It will be based on the citizenship books of both periods. This research has been conducted on the written and followed textbooks which were Ottoman Empire's final curriculum within the 1914 *Mekâtib-i İptidaiye Course Curriculum* of the *Musâhabât-i Ahlâkiyye on (Tarihiyye, Sihhiyye and Medeniyye)* and the Republic of Turkey's first curriculum for the 1924 *First School Curriculum Program* of the courses under the name of *Musâhabât-i Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye*. In the study, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye* books prepared by Ali Seydi for the first and second grades of the Devre-i Âliye of the Empire Period in 1920 and the book of Resimli, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye* prepared by Mithad Sadullah in 1923 were studied. For the Republic Period, the book *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye* prepared by Mithad Sadullah in 1924 and Doctor Ali Ridvan for the fifth graders of the first schools, and *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* written by Muallim Orhan Fuad in 1924 has been studied. When the textbooks of the two periods are examined, it is seen that with the transition from the constitutional monarchy to the Republic, there have been transformations in the understanding of homeland, nation, sovereignty and institutional-legal structure, thus the first traces of the orientation to a secular-democratic order become evident.

Keywords: *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye Courses, Citizenship Education, Citizenship Textbooks, State Perception in Textbooks.*

Giriş

II. Meşrutiyet sonrasında rejimin getirdiği değerler sistemiyle toplumu yeniden biçimlendirmek için müfredat programlarında değişiklikler yapılarak okullarda vatandaşlık dersleri bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır¹. II. Meşrutiyet'in toplumu dönüştürmek için okul çağındaki çocukları hedef kitle kabul etmesi ve okulları bir araç olarak kullanma projesi, Cumhuriyet Devrimi'nin kurucu kadroları tarafından da benimsenmiştir. Bu dönüşümün boyutlarını ortaya koyabilmek için imparatorluğun ilköğretim kurumları olan "*Mekâtib-i İptidaiyeler*"in son müfredat programı *1914 Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı* ve Cumhuriyet Devrimi'nin ilk müfredat programı olan *1924 İlk Mektepler Müfredat Programı*'ndan yararlanılmıştır. Konu uyumu sağlanması için imparatorluğun ilköğretim kurumlarının son müfredat programının *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Târihiye, Sihhiyye ve Medeniyye)* dersinin Devre-i Âliye bölümü, Cumhuriyet'in ilk müfredat programının da *Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye*

1 Füsun Üstel, "*Makbul Vatandaş*"ın Peşinde, 7.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33.

dersinin dördüncü ve beşinci sınıflara ayrılan *Ma'lûmât-ı Vataniye* bölümleri ele alınmıştır. Bu kapsamda II. Meşrutiyet Dönemi için Ali Seydi tarafından Devre-i Âliye'nin birinci ve ikinci sınıfları için hazırlanan 1920 tarihli *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye* kitapları ile Mithad Sadullah'ın Devre-i Âliye'nin ikinci sınıfları için hazırlanmış olduğu 1923 tarihli *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye*² kitabı incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi için ise Mithad Sadullah ve Doktor Ali Rıdvan tarafından ilk mekteplerin beşinci sınıfları için hazırlanan 1924 tarihli *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye* kitabı ile beraber Muallim Orhan Fuad'ın beşinci sınıflar için yazılmış olan 1924 tarihli *Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* kitabı incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu makalenin amacı imparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş sonrasında vatandaşlık eğitiminde devlet algısının aktarımında yaşanan değişimi her iki dönemin vatandaşlık dersleri için yazılmış olan ders kitapları üzerinden incelemektir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nitel yöntemlerden doküman incelemesi yöntemine dayalı olarak yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e göre nitel yöntem tarihsel araştırmalarda kullanılan başlıca yöntemlerden bir tanesidir³. Araştırma Osmanlı İmparatorluğu'nun son müfredat programı olan 1914 *Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı*'nda *Musâhabât-ı Ahlâkıyye (Târihiye, Sıhhiyye ve Medeniyye)* ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk müfredat programı olan 1924 *İlk Mektepler Müfredat Programı*'nda *Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* adı altında yer almış olan dersler için yazılarak izlenmiş olan ders kitapları üzerinden yürütülmüştür.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada II. Meşrutiyet Dönemi için Ali Seydi'nin Devre-i Âliye'nin birinci ve ikinci sınıfları için hazırladığı 1920 tarihli *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye* kitapları ile Mithad Sadullah'ın Devre-i Âliye'nin ikinci sınıfları için hazırladığı 1923 tarihli *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye* kitabı incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi için Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan tarafından ilk mekteplerin beşinci sınıfları için hazırlanmış olan 1924 tarihli *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye* kitabı ile Orhan Fuad'ın beşinci sınıflara mahsus 1924 tarihli *Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* kitabı incelenmiştir.

2 1923 tarihi bu kitabın II. Meşrutiyet Dönemi kapsamında incelemeye alınması henüz Tevhid-i Tedrisat kanununun yürürlüğe girmemiş olması dolayısıyla müfredat programlarında ve ders kitaplarında bir düzenlemeye gidilmemiş olmasından ileri gelmektedir.

3 Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6.b., Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006, ss. 187-201.

Her iki döneme ait ders kitapları karşılaştırılmış ve içerik analizleri yapılarak yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen dokümanların analizinde Yıldırım ve Şimşek'in önermiş oldukları “*kategorilerin geliştirilmesi ve analiz biriminin saptanması*” yaklaşımı esas alınmıştır. Kategoriler araştırmanın amacına uygun olarak önceden belirlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e göre⁴ araştırmacılar, araştırmanın başlarında alandaki kuram ve yaklaşımlardan yola çıkarak veya kendilerince geliştirilen kategoriler yoluyla işe başlayabilir. Ders kitaplarında devlet; millet, vatan algısının, egemenlik algısının dönüşümü ve hukuksal ve kurumsal niteliği açısından devletin yapısı kategorileri üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmada analiz birimi olarak “*cümle veya paragraf ile içerik*” belirlenmiştir⁵. Dokümanların satır olarak okutulmasından sonra belirlenen kategoriler etrafında benlik algısı konusu incelenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada İmparatorluk Dönemi'nin son ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk okullarda okutulmakta olan ilk vatandaşlık ders kitaplarından elde edilen bulgular ders kitaplarında devlet, millet, vatan, egemenlik algısının dönüşümü, hukuksal ve kurumsal niteliği açısından devletin yapısı olmak üzere beş başlık altında sunulmuştur.

Ders Kitaplarında Devlet Algısının Dönüşümü

İmparatorluğun son müfredat programının *Musâhabât-ı Ahlâkıyye* (*Târihiye, Sıhhiyye ve Medeniyye*) dersi programı incelendiğinde, devlete ilişkin konular Devre-i Âliye'nin ikinci sınıflarında; “...Muhtelif Eşkâl-i Hükûmet: Hükûmet-i Mutlâka, Hükûmet-i Meşrûta, Hükûmet-i Cumhuriyye-İdâre-i Mutlâkıyye'nin Muhazırı-Meşrûtiyyet'in Muhazırı-Meşrûtiyyet'in Fevâidi, Meşrûtiyyet Mücâhedeleri Hakkında Bir Fikr-i İcmâlî. ...Kânûn-i Esâsî- Kuve-i İcrâiyye, Kuve-i Kânûnîye, Kuve-i Adliyye-Her Birinin Vezâif-i Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele. Hakimiyet-i Millîye: İntihâb-Mebusan İntihâbâtı-Meclis-i Mebusan ve Âyân-Kânûnlar Nasıl Yapılır? Hükûmet Teşkilâtı: Kârîye, Nâhiyye, Livâ, Vilâyet Teşkilâtı-Devâir-i Merkezîyye-Her Bir Dairenin Vezâifi Hakkında Bir Fikr-i İcmâlî. Beledîye Teşkilâtı-Beledîyelerin Vezâifi. ...Mahkemeler: Sulh Mahkemeleri-Şikâyet-İstintâk (Sorgu)-Bidâyet, İstinâf, Temyîz-Hukuk Mahkemeleri, Mahkemededen Davet Vuku'unda İcâbet Mecbûriyeti”⁶ başlıkları altında verilmiştir. Devre-i Âliye'nin birinci sınıflarına ait programda ise ağırlıklı olarak bireysel, toplumsal ve ahlaki

4 A.g.e., ss. 227-228.

5 A.g.e., s. 230.

6 Maarif-i Umumiye Nezareti, *Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus (MUN)*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330 (1914), ss.10-11; Erdal Aslan, “İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş'te “Benlik Algısı”nın Dönüşümü: “1924 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda Vatandaşlık Eğitimi”, *İlköğretim Online*, 18 (4), 2019, s.2002.

değerler üzerinde durulduğu görülmektedir⁷. Fakat bu müfredat programları çerçevesinde belirlenen vatandaşlık kitapları incelendiğinde ise Ali Seydi'nin Devre-i Âliye'nin birinci sınıflar için hazırladığı *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye* kitabında *Vezaif-i Medeniyye ve Vataniye* başlığı altında devlete ilişkin olarak millet ve vatan kavramlarını ele aldığı görülmektedir⁸. Cumhuriyet'in ilk müfredat programının *Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Ma'lûmât-ı Vataniye* dersinin *Ma'lûmât-ı Vataniye* bölümünde devlete ilişkin konuların ağırlıklı olarak beşinci sınıfların programında yer aldığı görülmektedir. Beşinci sınıfların programında ise devlete ilişkin konu başlıkları şu başlıklar altında verilmiştir: "*Vatan, Millet, Devlet, Hükümet. Hükümetin Muhtelif Şekilleri. Milli Hükümet, Hükümet-i Meşrûta ve Cumhûriyet. Ne İçün Cumhûriyet En İyi Şekli Hükümetdir? Cumhuriyet'in Halka Temin Ettiği Faideler. Halkın ve Milli İstiklâlin Düşmanları. Millî Kurtuluş ve İstiklal Mücâhedesinin Tarihçesi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkili. Türkiye Cumhûriyeti'nin İlanı. Cumhûriyet İdâresinin Evvəlki İdârelere Tevaffuk ve Ricâhati Sebepleri. Teşkilâtı Esâsiye Kanûnu. En Esaslı Maddelerinin İzâhu. ...Bizde İntihâb. ...Umûmî İntihâbat. Türkiye Büyük Millet Meclisi. Teşrî ve İcrâî Vazîfeleri. Kanun Nasıl Yapılır? ...Reîs-i Cumhur. Tarz-ı İntihâbı. Vazîfe ve Salahiyeti. İcra Vekilleri Heyeti. Vazife, Salahiyet ve Mesuliyeti. Muhtelif Vekâletler Hakkında Mücmel Malumat. ...Adliye Teşkilâtı. Tarz-ı Faaliyetleri. Vazife Salâhiyetlerinin Hudûdu. Cürüm, Ceza. Türkiye Cumhûriyeti'nin Muhtelif Mahkemeleri Hakkında Mücmel Ma'lûmât. Muhtelif Mahkemelerde Davalar Nasıl Takip Olunur: ...İdâri Teşkilât: Vilâyet, Kâza, Nâhiye. Meclis-i Umûmî-i Vilâyet. Vali, Kaymakam, Nâhiye Müdürü, Şehir Emîni, Belediye Reîsi. Vazîfe ve Selâhiyetleri. Vilâyet, Kâza ve Nâhiye Teşkilâtının Mücmelen Mukâyesesi"*⁹. Müfredatın dördüncü sınıflara ait bölümünde ise daha çok toplumsal ve bireysel görev ve sorumlulukları içeren konulara yer verilmiştir¹⁰. Her iki dönemin müfredat programlarında yer alan devlete ilişkin konu başlıklarına bakıldığında; devleti oluşturan unsurlardan, egemenliğin kaynağı, yönetim biçimleri, anayasa, yasama, yürütme, yargı sistemi ve devletin yönetsel organizasyonunun yapısı gibi modern bir devlet örgütünün barındırdığı bütün siyasal öğelere yer verildiği görülmektedir. Her iki siyasal devrimden sonra bu konular benimsenen değerler sistemi çerçevesinde öğretilerek bu değerlerle bilinçlenen bir vatandaşlar topluluğu inşa etmeyi amaçlarken ortaya çıkan farklılıklar siyasal alanda yaşanan dönüşümü de ortaya koymaktadır. Öğretim programlarındaki bu konu başlıklarından hareketle imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte devlet algısındaki dönüşüm "*millet, vatan ve egemenlik*" anlayışına bakışları açısından değerlendirilmiştir.

7 MUN, a.g.e., ss. 9-10.

8 Ali Seydi, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye*, Devre-i Âliye Birinci Sene-Beşinci Kısım, İstanbul Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1920. ss. 34-35.

9 Maarif Vekaleti, *İlk Mektepler Müfredat Programı (M.V)*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1924, ss. 35-37; Aslan, a.g.m., ss.2003-2004.

10 M.V., a.g.e., ss. 32-35.

Ders Kitaplarında Millet Algısının Dönüşümü

Müfredat programlarında devlete ilişkin konu başlıklarından hareketle değerlendirilen vatandaşlık kitaplarında, devlete ait yapılan tanımlamalarda en çok benimsenen ve gerçekliği kabul edilmiş olan George Jellinek'in "üç unsur" teorisinde yer alan unsurlara yer verildiği görülmektedir. Jellinek'in teorisine göre devlet "insan", "toprak" ve "egemenlik" unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşan bir örgüttür¹¹. Bir devletin ortaya çıkması için gerekli olan bu temel öğelerden insan ve toprak unsuruna ilişkin açıklamalar vatandaşlık kitaplarında vatan ve millet kavramları ile karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi kapsamında ele alınan vatandaşlık kitaplarında millete ilişkin açıklama yapılırken özellikle Osmanlı Devleti özelinde değerlendirildiğinde "mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü" gibi manevi değerlerle sağlanan subjektif millet anlayışı¹² çerçevesinde bir açıklama yapıldığı görülmektedir. Ali Seydi bu konuda şunları söylemektedir:

*"... Bir milleti teşkil eden efradın kaffesi aynı ırka mensub olmaz, bunların cümlesi bir lisanla konuşmaz, hepsinin ahlak ve adeti birbirine benzemez. Bununla beraber o millet efradı yine birbirini sever, gençleri ihtiyaçlarına hürmet, büyüklere küçüklerine riayet ve her biri diğerine muavenet eder. Çünkü; bunların vatana karşı hisleri, düşünceleri birdir. Binaenaleyh üzerinde ecdadımızın yaşadığı, hüküm sürdüğü, içinde babamızın kemiklerinin gömülü bulunduğu, şu mübarek vatanımızı hepimiz severiz, hepimiz onun saadet ve selameti için her türlü fedakarlığa katlanırsız"*¹³.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere millet kavramı, ırk ve dil birliğinin bulunmadığı, insanlar arasında sevgi, saygı bağının bulunduğu, ortak düşüncenin vatan sevgisi olduğu ve o vatanın her türlü tehlikeden korunup, insanların huzur içinde yaşadığı bir anlayışı ifade etmektedir¹⁴. Ali Seydi özellikle Osmanlı Devleti'nden hareketle bu açıklamayı yaparken, aynı soydan gelen insanların; ortak bir dil, adetler ve ahlaki değerlerle birbirine bağlı olarak farklı memleketlere ait olduklarını söylemektedir¹⁵. Ali Seydi'nin millete yönelik bu açıklamasının Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve kültürel yapıları barındıran toplum yapısını ele alan bir tanımlama olduğu görülmektedir. Bu özellikleri içeren bir toplumsal yapısı nedeniyle aidiyet duygusunun vatan sevgisi ile sağlanmak istendiği; geçmişe ve geleceğe atıf yapılarak çocukların vatana olan

11 George Jellinek'ten akt. Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 1.b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, Şubat 2007, s. 4.

12 Gözler, *a.g.e.*, s. 57.

13 Ali Seydi, *a.g.e.*, ss. 34-35.

14 Bu anlayış 1917 tarihli *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye, Diniye, Medeniye, Tarihiye* adlı ders kitabında da görülmekte olup söz konusu kitapta Osmanlı vatani ve Osmanlı milleti vurgulaması yanında özellikle Balkan Savaşlarının etkisi ile Türklüğün vurgulandığı içerikler de yer almasına rağmen vatan kavramı ve vatanseverlik bütün Osmanlı tebaası için birleştirici bir değer olarak kabul edilmiştir. Ramazan Alabaş, "Moral Values in School Textbooks during the Second Constitution and Early Republican Periods: The Case of the Lectures on Morality", *International Online Journal of Educational Sciences*, C.11, S.3, 2019, s.80.

15 Ali Seydi, *a.g.e.*, s. 34.

bağlarının güçlendirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toplumsal yapıda birliği ve bütünlüğü güçlendirici ve pekiştirici temel unsur ortak bir vatanın varlığı temel esas olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan vatandaşlık kitaplarına bakıldığında millet kavramının Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısından Cumhuriyet'in ulus-devlet anlayışına dönüştüğü anlaşılmaktadır¹⁶. Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan'ın beşinci sınıflar için hazırladığı 1924 tarihli *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyeye* kitabında millet kavramı; "*Aynı soydan gelen aynı lisanla konuşan aynı adetlere tabi olan insan kümelerine 'millet' denir*"¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda ırk ve dil birliği vurgusunun yapıldığı, bunun yanı sıra ortak bir geleneğin benimsenmiş olduğu görülmektedir. Burada ağırlıklı olarak ırk, dil, din birliği gibi maddi unsurların yer aldığı objektif millet anlayışı¹⁸ çerçevesinde bir tanımlama yapılmıştır. Aynı ırk, aynı dil vurgusuyla Cumhuriyet Devrimi'nin oluşturmak istediği millet anlayışının Osmanlı Devleti'nin millet anlayışından ayrıldığı görülmektedir. Bu durum Cumhuriyet Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nden farklı olarak milliyetçiliği esas alan bir toplum inşa etme arzu ve çabasını yansıtmaktadır. Bu tanımlamada yer verilen ortak dil, ırk ve ortak gelenekler Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletine ilişkin yaptığı tanımda yer verdiği unsurlar arasındadır¹⁹. Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik tanımında yer verdiği ırk birliğinden kasıt, saf bir ırk tanımlaması değildir. Zira Atatürk'e göre; Türkler büyük ve eski bir insan topluluğudur. Bu insan topluluğu çok geniş coğrafyalara yayılmış ve yayıldıkları coğrafyalarda farklı kimliklerle bir arada yaşamış ve onlarla kaynaşmıştır. Bundan dolayı saf bir Türk ırkı söz konusu değildir²⁰. Öte yandan Cumhuriyet'in milliyetçilik ilkesi çerçevesinde geliştirmek istediği ulus devlet anlayışı ile doğru orantılı olarak dönemin vatandaşlık kitaplarında aşağıdaki ifadelerde olduğu gibi Türklüğün yüceltildiği de görülmektedir.

*"Bizim milletimize Türk milleti denir. Türkler çok eski bir millettir. Başka milletler pek iptidai bir halde iken Türklerin kuvvetli hükümetleri ve iyi kanunları vardı. Binlerce sene evvel Asya ortalarında yaşayan Türkler oralarda birçok medeni eserler bıraktıklarıdır"*²¹.

Bu ifadelerden hareketle çocukların Türk kimliğini benimseyerek Türk kimliği bilinci ile yetişen yeni bir vatandaşlar topluluğunun inşa edilmek

16 Cumhuriyet'in ilanından günümüze ahlak eğitimiyle doğrudan ve dolaylı ilgili olan ders kitaplarını inceleyen "*Ahlaklı Yurttaş*" adlı çalışmada da ulus-devlet anlayışının ders kitaplarına yansımaları ortaya konulmuş olup ders kitaplarında ulus bilincinden hareketle milli birlik ve beraberlik duyguları işlenmiştir. Seval Yinilmez Akagündüz, *Ahlaklı Yurttaş*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 72-75.

17 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyeye*, Beşinci Sene, İstanbul Ebussuud Caddesi 11-13 Matbaa, 1924, s. 3.

18 Gözler, *a.g.e.*, ss. 51-52.

19 Afet İnan, *Medeni Bilgiler*, 5.b., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2016, s.30.

20 *A.g.e.*, ss. 24-25.

21 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 3.

istendiği anlaşılmaktadır. Türk kimliğinin eski ve köklü bir ırk olduğuna ilişkin açıklamalarla ise çocukların Türk kimliğine aidiyet duygusu hissetmelerini sağlayarak özgüven duygusu aşılacak istenmiştir. Ayrıca bu ifadelerle çocukların milli duyguları geliştirerek vatana ve devlete bağlılıkları pekiştirilmek istenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık ders kitaplarında millet kavramı tanımlanırken padişahlık dönemine yönelik olumsuz eleştirilerle padişahın emperyalist devletlerle iş birliklerine vurgu yapılmak istenmiştir. Burada padişahların yaptıkları olumsuz uygulamalar ve emperyalist devletlere verdikleri imtiyazlardan dolayı Türklerin bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini kaybettikleri, bu tarz uygulamalar yüzünden Avrupa uluslarının gelişmişlik düzeyinin gerisinde kaldıkları²² belirtilmektedir. Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan'ın bu ifadeleriyle özellikle Osmanlı Devleti'nin padişahlarına karşı bir ötekileştirme yapılırken Cumhuriyet yönetiminin ise Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barış Antlaşması gibi başarılarla yüceltiği anlaşılmaktadır. Padişahların yaptıkları uygulamalarla bağımsızlığını ve özgürlüğünü kaybeden Türkler, ancak Kurtuluş Savaşı ve Lozan Barış Antlaşması sayesinde bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine tekrar kavuşabilmişlerdir²³. Orhan Fuad ise millet kavramının tanımlamasını yaparken Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan'ın yaptığı tanımlamaya yakın; aynı ırktan gelen, ortak dil, ortak düşünce, gelenek görenek gibi bağlarla birbirine bağlı olan insanları millet olarak tanımlamıştır. ²⁴ Bu ve benzeri tanımlamaların yanı sıra Orhan Fuad'ın özellikle üzerinde durduğu konu bu bağlarla birbirine bağlı olan insanların aynı sınırlar içerisinde yaşamak mecburiyetinde olmadığıdır²⁵. Aynı sınırlar içerisinde yaşayanları ise vatandaş olarak tanımlayarak, bu vatandaşların ortak özelliğinin din ve dil birliği aranmaksızın aynı sınırlar içerisinde doğup, yaşayıp aynı hükümete ve kanunlara tabi olmaları, olduğunu söylemektedir²⁶. Aynı şekilde II. Meşrutiyet Dönemi kapsamında ele alınan kitaplarda da vatandaşlığa ilişkin bir tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamaya göre vatandaşlık; "*aynı vatanda doğmak ve bununla beraber aynı hükümet tebaasından bulunmak*"²⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Her iki döneme ait vatandaşlık tanımlamaları karşılaştırıldığında hareket noktasının aynı vatanda doğup yaşamak ve aynı hükümete tabi olmak olduğu görülmektedir. Bu benzerliğin yanı sıra Ali Seydi, bir kişinin vatandaş sayılabilmesi için aynı sınırlar dahilinde doğmuş olmasının temel bir koşul olamayacağını, belirleyici unsurun kişilerin vatanperverliği olduğunu da dile getirmektedir²⁸.

22 A.g.e., s.3.

23 A.g.e., ss. 3-4.

24 Orhan Fuad, *Musâhabât-ı Ahlâkıyye Ma'lûmât-ı Vataniye*, Beşinci Sene, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1924, s. 13.

25 A.g.e., s. 13.

26 A.g.e., s. 13.

27 Ali Seydi, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye*, Devre-i Âliye İkinci Sene-Altıncı Kısım, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1920, s. 20.

28 A.g.e. s. 20.

Ders Kitaplarında Vatan Algısının Dönüşümü

Bir devletin ortaya çıkması için gerekli olan temel unsurlardan biri olan toprak yani vatan; II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında “*Bir milletin üzerinde yaşadığı ülkeye, toprağa da (vatan) derler*”²⁹ şeklinde ele alınmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında ise “*Bir milletin elinde bulunan bütün memleketleridir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin idaresi altında bulunan bütün yerler Türklerin vatanıdır*”³⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Vatana ilişkin yapılan bu tanımlamalar değerlendirildiğinde her iki dönem ders kitaplarının da siyasal sınırlar noktasında bir milletin üzerinde yaşadığı toprakların bütününe ifade ettiği, fakat Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarının yeni rejimin ulus devlet anlayışı çerçevesinde siyasal sınırlar içerisinde yaşayanları “*Türk*” olarak tanımlamasıyla, II. Meşrutiyet Dönemi'ndekilerden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi kitapları vatan tanımlaması yaparken çocukların zihninde ulus devlet anlayışı çerçevesinde bir Türk vatani imgesi oluşturmayı amaçlamıştır³¹. Vatana ilişkin yapılan açıklamalarda her iki döneme ait kitapların da özellikle ele aldıkları ortak bir nokta bulunmaktadır. Bu ise vatanın, değerlerin aktarılması ve ideolojilerin yeniden üretilmesine zemin hazırlayan bir kurum olan “*aile*”³² ile özdeşleştirilmesidir. II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında vatan ana, hükümet baba, kardeşler de yurttaş olarak tanımlanırken³³, Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında vatan bir aile ocağı olarak³⁴ tanımlanmaktadır. Aile benzetmesi ile okul çağındaki çocukların aile içindeki sevgi, saygı gibi değerleri vatana, millete ve devlete aktarmaları amaçlanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi kapsamında ele alınan kitaplarda II. Meşrutiyet Dönemi kitaplarından farklı olarak devlet kavramının tanımlanmasına da yer verildiği görülmektedir. Bu noktada Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan devlet kavramını; sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde bir hükümet tarafından

29 Ali Seydi, Beşinci Kısım, s. 34.

30 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 4.

31 1926 yılında Mithad Sadullah tarafından kaleme alınan “*Cumhuriyet Çocuklarına Malumat-ı Vataniye*” adlı çalışmada da benzer açıklamalar bulunmaktadır. Yazar eserini yaşadıkları çağa ayak uyduran, vatanın birlik ve beraberliğini her şeyin üstünde tutan, medeni yaşamı tanıyan bireyler olarak yetişmeleri amacıyla yazdığını söylemektedir. Seval Yinilmez Akagündüz, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yurtaşlık Eğitimi: Cumhuriyet Çocuklarına Malûmât-ı Vataniye Ders Kitabı Örneği*”, *Turkish History Education Journal*, C.9, S.1, 2020, s.127.

32 Aile birliğine önem verme değeri, çocuğun okula başladığı yıllarda karşılaştığı ilk derslerden birisi olan Musâhabât-ı Ahlâkıyye dersinin ilk konusunu oluşturmakta olup bu derste aile kavramı, aile üyelerinin birbirlerini sevmesi ve birbirlerine karşı saygısı ile ilişkili olarak ele alınarak sürekli pekiştirilen konulardan birisidir. Ramazan Alabaş, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C18, S.36, 2018, s.70.

33 Ali Seydi, Beşinci Kısım, s. 35.

34 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 4.

yönetilen insan toplulukları olarak tanımlamaktadır³⁵. Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere, sınırları belirli bir toprak parçası, bu toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğu ve bir hükümetin varlığından söz edilmektedir. Bu üç unsur dışında, ayrıca bir devletin varlığından söz edebilmek için diğer devletlerce tanınma koşulunun da gerekli olduğu ifade edilmektedir³⁶. Devletin görevi; insanlar arasında düzeni sağlamak ve dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı vatani ve milleti korumaktır³⁷. Orhan Fuad'a göre ise devlet; milletin ve hükümetin oluşturduğu bir örgüttür. Hükümet millet tarafından yine milletin içerisinde memleketin yönetimi için seçilen bir grup; millet ise hükümet üyelerinin dışında kalan halkın bütünü olarak değerlendirilmektedir. Sadece görev ayrımı konusunda ayrılan bu iki unsurun birleşimi ise devlet denen örgütü oluşturur³⁸. Devlet anlayışı meşruti monarşiden, ulusal temele dayalı ve seçimle iş başına gelen bir cumhurbaşkanı tarafından yönetilen bir cumhuriyet rejimine dönüşmüştür.

Ders Kitaplarında Egemenlik Algısının Dönüşümü

Bir devletin varlığından bahsedebilmek için gerekli temel unsurlardan bir diğeri olan egemenlik ve egemenliğin kaynağı çerçevesinde ortaya çıkan yönetim biçimleri konusunda her iki dönem vatandaşlık kitaplarında da mutlak yönetime, meşrutiyete ve cumhuriyete yer verildiği anlaşılmaktadır³⁹. Bu yönetim biçimleri açıklanırken aşağıda alıntılanan metinlerden de anlaşılacağı üzere, her iki dönem vatandaşlık kitapları içinde buldukları siyasal rejimi yüceltmiş ve mutlakiyeti olumsuz ifadelerle ötekileştirmişlerdir. II. Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık kitapları kapsamında değerlendirildiğinde Ali Seydi mutlakiyeti, bütün yasa ve kuralların hükümdarın keyfi iradesine bağlı olarak yönetimde zülüm ve istibdadın fazlasıyla bulunduğu⁴⁰ bir sistem olarak tanımlamıştır. Mithad Sadullah da benzer ifadelerle yer vererek mutlak yönetimlerde hükümdarın keyfi yönetimi altındaki tebaanın itaatle yükümlü olduğunu, bu hükümdar adil olsa bile etrafındakilerin onu zulme sevk edeceğini ve bir milletin birkaç kişinin inisiyatifi ile yönetilemeyeceğini⁴¹ ifade etmektedir. Aynı şekilde Mithad Sadullah bir hükümetin bekası için milletin yönetime ortak olması gerektiğini fakat mutlak yönetimlerde böyle bir şeyin söz konusu dahi olmadığını, hatta böyle bir durumun suç kabul edildiğini de belirtmektedir⁴². Mutlakiyete ilişkin bu açıklamaların Cumhuriyet Dönemi kapsamında ele alınan

35 A.g.e., s. 5.

36 A.g.e., s. 5.

37 A.g.e., s. 6.

38 Orhan Fuad, *a.g.e.*, ss. 18-19.

39 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 8., Mithad Sadullah, *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*, Devre-i Âliye İkinci Sene-Altıncı Kısım, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1923, s.11, Mithad Sadullah, Ali Ridvan, *a.g.e.*, s. 7; Orhan Fuad, *a.g.e.*, s. 22.

40 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 8.

41 Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 11.

42 A.g.e., s. 11.

vatandaşlık kitaplarında da benzer söylemlerle açıklandığı anlaşılmaktadır⁴³. Hatta Sadullah eserinde mutlakiyete ilişkin bu açıklamalarını II. Abdülhamit'in istibdat dönemiyle aşağıdaki şekilde örneklendirmiştir:

*"Bunun en bariz misali: Bizim senelerce çektiğimiz istibdattır. O zaman, milletin ahvalinden hiç kimse haberdar değildi; Müstebidler milletin zekasını mahvettmek için tenvir fikir edecek kitapları cayır cayır yaktırdılar; hürriyet kelimesini ağızlarına alanları nefy ederlerdi. Maarif leffen mevcut, hakikaten meokud idi. Hiç kimse canından, malından, istikbalinden emin değildi. Hükümetin ne varidatı, ne de masarifi belli idi... Askerlerin ayağında çarık bile bulunmaz, ufak memurlara maaşları muntazaman verilmezdi"*⁴⁴.

Mutlakiyetin dolayısıyla II. Abdülhamit Dönemi istibdadının ötekileştirilmesi II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında da yer almaktadır. Yukarıda Mithad Sadullah tarafından II. Abdülhamit istibdadına yönelik kaleme alınan ifadeler Sadullah'ın Ali Rıdvan'la birlikte ortak hazırladığı beşinci sınıflara ait 1924 tarihli *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye* kitabında da benzer ifadelerle yer almaktadır⁴⁵. Dolayısıyla mutlakiyetin ve II. Abdülhamit istibdadının ötekileştirilmesi her iki dönemin de ortak bir noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mutlakiyet rejiminin ötekileştirildiği II. Meşrutiyet Dönemi ders kitapları meşrutiyeti ise "*hakimiyet-i milliye*" esasına dayandırmaktadır⁴⁶. Mithad Sadullah'a göre "*hakimiyet-i milliye*" de esas olan hükümetin yaptığı işlerin milletin seçtiği vekiller aracılığı ile denetlenebiliyor olmasıdır. Bu sistemde böyle bir denetleme unsurunun var olması hükümetin aşırılıklarını önlemede ve halka karşı baskıda bulunulmasına engel olmaktadır⁴⁷. Dolayısıyla "*hakimiyet-i milliye*" esasına dayandırılan meşrutiyetin en önemli özelliği seçim yoluyla gelen vekillerin bir denetleme mekanizması görevi üstlenmesidir. Seçim ve denetleme mekanizmasının varlığı meşrutiyeti mutlakiyetten keskin bir şekilde ayırmakta ve aynı zamanda da milleti devlet yönetimine ortak etmektedir. Ali Seydi'ye göre ise Meclis-i Mebusan'da farklı fikirlere sahip üyelerin bulunması, bunların da farklı partilerin (fırkaların) oluşmasına neden olması ve bu durumun istibdat gibi baskı rejimlerinin ortaya çıkmasını engellemesi meşrutiyetin en önemli özelliğidir⁴⁸. Bu nokta da Mithad Sadullah'ın Devre-i Âliye'nin ikinci sınıflarına ait *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye* kitabının 1923 yılında hazırlanmış olmasından dolayı 1922 yılında devletin başında bulunan padişahın yaptığı fena uygulamalar neticesinde Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın ilga edildiği bilgisine de yer verilmektedir⁴⁹. Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında ise meşrutiyette her ne kadar milletvekillerinden oluşan bir meclis

43 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, ss. 7-8, Orhan Fuad, *a.g.e.*, ss. 22.23.

44 Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 11.

45 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, ss. 7-8.

46 Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 12.

47 *A.g.e.*, s. 12.

48 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, ss. 13-15.

49 Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 12.

ve anayasa bulunuyor olsa da bunların başında bir hükümdarın olması sistemi tehlikeye sokacak bir unsur olarak ele alınmaktadır. Zira hükümdarın herhangi bir fırsatta kendisinin ya da kendisine mensup olanların çıkarına uygun bir şekilde hareket etme ihtimali söz konusudur⁵⁰.

II. Meşrutiyet Dönemi'ne ait vatandaşlık kitaplarında yazarların cumhuriyet ve meşrutiyet rejimleri arasındaki farkı “hükümetlerin başında millet tarafından intihab edilmiş bir reis-i hükümet bulunursa o hükümet (hükümet-i cumhûriyye) namını alır”⁵¹ olarak ele aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla buradaki en temel fark devletin başındaki kişinin seçimle göreve gelmesidir. Ali Seydi eserinde bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“... Hükümdarlık yani makam-ı riyaset ve hükümette bulunmak hakkı nesilden nesile, karından karına bir hanedan etrafına intikal etmez. Efrad-ı millet arasından birisi ârây-ı umumiye ile ve muayyen bir müddetle ve mesela: Üç beş veya yedi sene riyasette kalmak şartıyla intihab olunur. Hükümdarlık makamına oturur ve buna (reis-i cumhur) denir. Bu muayyen olan müddet bitince cumhur riyasetinde bulunan zat çekilir ve yeniden intihabat icra edilir. Her kim milletin daha çok reyini kazanırsa o riyasete getirilir.”⁵²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere seçimin yanı sıra devletin başına geçen kişinin belli bir süreliğine seçiliyor olması da cumhuriyeti meşrutiyetten ayırmaktadır. Cumhuriyet Dönemi kitaplarında ise cumhuriyet, “hâkimiyet-i milliye” esasını en iyi yansıtan yönetim biçimi⁵³ olarak ele alınmaktadır. Cumhuriyeti en iyi yönetim şekli yapan özellikler ise Mithad Sadullah ve Ali Rıdvan tarafından gerek devletin başındaki kişinin gerekse vekillerin millet tarafından seçilip belli bir süreliğine göreve gelmesi; böylece millet egemenliğinin ortaya çıkması, kişi egemenliğinin, siyasi zorbalığın ortadan kalkması, milletin özgürlük, eğitim ve basın gibi haklarını elde edip bunları serbestçe kullanabilmesi, kanunlar önünde herkesin eşit olması ve adil bir şekilde yargılanabilmesi⁵⁴ olarak ifade edilmektedir. Orhan Fuad gerek meşrutiyette gerek cumhuriyette hâkim olanın kanunlar olduğunu, şahısların herhangi bir hükümlerinin olmadığını ifade etmekle birlikte meşrutiyette bir hükümdarın varlığının rejimi tehlike altına sokacağını ve bundan dolayı cumhuriyetin en iyi yönetim şekli olduğunu şu sözlerle vurgulamıştır:⁵⁵

“... hükümdarlar ne kadar olmasa müstebid olan cedlerinin tarihini okuya okuya o devirlere hasret çekerler; ...ellerine küçük bir fırsat geçse hemen meşrutiyeti devirip mutlakiyet idareyi kurmak, atalarının yolunu tutmak isterler ki... Bunun için hükümdarlı meşrutî hükümetlerin ilerisi tehlikeden azade değildir. Cumhuriyette bu tehlike yoktur”⁵⁶.

50 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, s. 8.

51 Mithad Sadullah, Altıncı Kısım, s. 12, Ali Seydi, Altıncı Kısım, s. 10.

52 Ali Seydi, Altıncı Kısım, s. 10.

53 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, s. 14.

54 A.g.e., ss. 12-14.

55 Orhan Fuad, a.g.e., ss. 23-26.

56 A.g.e., s. 25.

Orhan Fuad bu ifadelerine örnek olarak ise Vahdettin'in İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte millet meclisini kapatması ve tekrar baskıcı bir yönetim kurmaya girişmesi olarak göstermektedir⁵⁷. Orhan Fuad ayrıca hükümdarlar ve bunlarla yakın ilişkilerde bulunanları, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden saray adamlarını ve devlet düşkünlerini, yabancı himayesinde olup onlarla ilişkileri bulunanları, din perdesi altında gizlenerek halkı soymayı bir adet haline getirmiş olanları cumhuriyetin hatta meşrutiyetin düşmanı olarak göstermekte ve Cumhuriyet'in çocuklarını bunlardan uzak durulması gereken kişiler olarak göstererek uyarılmaktadır⁵⁸.

Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında yeni siyasal rejimin getirdiği yeni değerler sisteminin okul çağındaki çocuklar tarafından benimsenmesi için yeni devletin oluşum aşamasında verdiği bağımsızlık mücadelesi, bu mücadelede Türk milletinin bağımsızlığının önünde engel oluşturan iç ve dış düşmanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kutsallığı, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletinin bağımsızlığını elde edebilmesi için üstlendiği yüce görev, siyasal bağımsızlığın kazanıldığı Lozan Barışı ve Cumhuriyet'in ilanı gibi bir çok konu ele alınmıştır. Bu konular arasında dikkat çekici olan bağımsızlık mücadelesinin iç ve dış düşmanları bahsidir. Dış düşman olarak Yunanlılar gösterilirken; iç düşman ise padişah Vahdettin ve onun hükümeti olarak anlatılmakta, Vahdettin ve hükümeti asıl büyük düşmanlar olarak aşağıdaki cümleler ile ifade edilmektedir:⁵⁹

*"Evet dünyadaki padişahların en haini olan Vahdettin hilafet ordusu diye İstanbul'da bir çete toplamış, vatani kurtarmaya çalışan yiğitlerin üzerine saldırmıştı. Lakin kahraman Türk her iki düşmanı da tepeledi. Hain Vahdettin nihayet bir düşman gemisine binerek kaçtı. En kederli bir zamanda millete silah çeken ve en korkunç felaketler arasında yalnız kendi istirahatını düşünen padişahlara ve onların ailelerine artık Türkiye'de yer kalmamıştır"*⁶⁰.

*"İstanbul'da bulunan hain yürekli, korkak padişah [Mehmet Vahdettin] ile onun tayin ettiği miskin heyet-i hükümet bu barbarca hareketlere karşı hiç ses çıkarmayıp seyirci kaldılar, İngilizlere dalkavukluk ettiler; onların sözüyle birçok Müslümanları ezdiler. ... Hamiyetsiz padişah, milli Türk ordusunun nail olduğu zaferi çekemedi; belki İngilizlerden, Yunanlardan ziyade me'yüs oldu. Nihayet akıbetini düşünerek beş on gün sonra avenesinden birkaçını birlikte alarak şafak vakti Yıldız Sarayı'nın arka kapısından çıktı; kendisini orada bekleyen İngiliz generaline- utanmadan teslim etti. İngiliz muhafızlarının himayesi altında bir İngiliz harp sefinesine binerek defolup gitti"*⁶¹.

Vahdettin'in bağımsızlık mücadelesinde aldığı bu konum yüzyıllardır Osmanlı hanedanlığı çatısı altında yaşamış olan ve bu hanedanlığın varlığının

57 A.g.e., s.25.

58 A.g.e., ss. 26-27.

59 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., s. 16, Orhan Fuad, a.g.e., s. 30.

60 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., s. 16.

61 Orhan Fuad, a.g.e., ss. 30-38.

dahi sıradan insanlar tarafından hiç sorgulanmadığı, dolayısıyla koşulsuz bir aidiyetin temel esas olduğu bir sistemde; bu koşulsuz aidiyet duygusunun ortadan kaldırılması için önemli bir unsur olarak kullanılmaktadır. Bu durum Osmanlı hanedanlığına olan aidiyeti ortadan kaldıracığı gibi Cumhuriyet'e olan bağlılığı artıracak iki yönlü bir etkiye sahiptir. Çok zor koşullarda kurulan Cumhuriyet rejiminin korunması ve getirdiği değerlerin gelecek nesillere aktarılması için Cumhuriyet çocuklarına düşen görevler ise şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Bugün babalarımızın ve büyük kardeşlerimizin emeğiyle, sıhhatiyle, kanıyla kazanılmış olan hakimiyet ve istiklal size emanet ediliyor. Bu mukaddes milli ve tarihi emaneti koruyacak, müdafaa edecek, o vazife uğrunda emeğini, kanını asla esirgemeyecek ve hakimiyet ve istiklalimize yan bakmak cesaretini gösterenlere kendi zinde kuvvetinizi gösterecek, kendi genç vücudunuzu siper edeceksiniz. Harekat-ı milliyenin ve istiklal mücahedelerinin cereyan ettiği devirde yaşamış olan bugün ki nesil... o harekatı ve mücahedatı meydana getirip pek mükemmel idare etmiş olan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile muhterem arkadaşlarının bu mukaddes işteki azim ve iradelerini, fedakarlıklarını minnet ve şükran ile yad etmeyi ve o tarihi simaları ve yeni devletimizi kuranlar hakkındaki hürmet ve minnetlerini kendinden sonra geleceklere aynı suretle nakil etmeyi dahi kendilerine bir vazife bilirler”⁶².

Gerek II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında gerekse Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında anayasası ve millet meclisi olan yönetim şekilleri “*hâkimiyet-i milliye*” esasına dayandırılmaktadır⁶³. Söz konusu kitaplarda meşrutiyet ve cumhuriyet yönetimleri “*hakimiyet-i milliye*” esasının ortaya çıktığı yönetim şekilleri olarak ele alındığına göre bu yönetim şekillerini var eden temel unsurlardan birinin anayasa olduğu anlaşılmaktadır. Bu nokta da II. Meşrutiyet Dönemi kitaplarından Ali Seydi'nin Devre-i Âliye'nin ikinci sınıfları için hazırladığı *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiyye* kitabında Kanun-i Esasi “*Meşrutiyet demek Kanun-i Esasi ahkâmının muhafaza edilmesi demektir*” şeklinde tanımlanarak anayasa meşrutiyetin temeli olarak değerlendirilmiştir⁶⁴. Mithat Sadullah ise kitabının 1923 yılında hazırlanması dolayısıyla Kanun-i Esasi ile birlikte 1921 Anayasası'na da yer vermiştir. Bu noktada II. Abdülhamit Dönemi'ne yönelik de bir eleştirinin getirildiği görülmektedir. Bunun sebebi ise 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'nin Abdülhamit tarafından yürürlükten kaldırılması ve milletin yaklaşık 33 yıl boyunca hukuki bütün haklarından yoksun bir şekilde istibdat rejimi altında yönetilmesidir. Sadullah bu eleştirisini Kanun-i Esasi'nin milletin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapılmadığı düşüncesi ile dile getirmektedir⁶⁵. Cumhuriyet Dönemi ders kitapları ise Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında olduğu gibi anayasa noktasında II. Abdülhamit Dönemi'ne

62 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 20.

63 Ali Seydi, Altıncı Kısım, s. 36, Orhan Fuad, *a.g.e.*, s. 23.

64 Ali Seydi, Altıncı Kısım, s. 33.

65 Mithad Sadullah, Altıncı Kısım, s. 66.

bir eleştiri getirmekte, bunun yanı sıra 1908'de Kanun-i Esasî'nin tekrar ilan edilmesi ile de yine padişahların ihanetlerinden dolayı meşrutiyetten istifade edilemediğini⁶⁶ ifade etmektedirler. Son senelerde padişahların "*hiyaneti artık tahammül edilemeyecek bir dereceyi buldu*" ğu için Cumhuriyet'in ilan edildiği ve 1924 yılında cumhuriyetin esaslarını içeren yeni bir anayasasının yürürlüğe konulduğu da vurgulanmaktadır⁶⁷.

Anayasanın yanı sıra "*hakimiyet-i milliye*" nin temel esaslarından biri de millet meclisinin varlığıdır. Kanun-i Esasî'nin öngördüğü sistemde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan iki meclisli bir yapı bulunmaktadır. Dolayısıyla yasama organı başında padişahın bulunduğu iki meclisli bir yapıdan oluşmuştur. Bu iki meclisli yapıda Meclis-i Mebusan'ın üyeleri belli bir süre için halk tarafından seçilirken, Meclis-i Ayan⁶⁸'in üyeleri ise herhangi bir süre ile sınırlı olmaksızın ömür boyu padişah tarafından belirlenirdi⁶⁹. Mithat Sadullah'ın kitabı dikkate alındığında bu kitabın yukarıda da ifade edildiği üzere 1923 yılında hazırlanmış olmasından dolayı Cumhuriyet rejimine giden süreçte ortaya çıkan değişimlere yer verdiği görülmektedir⁷⁰. Bu noktada yasama organı konusunda TBMM ele alınmıştır. TBMM'de gerek Meclis-i Mebusan'dan gerek Ayan Meclisi'nden farklı bir yapı ortaya konulduğu için yasama organı konusunda birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi TBMM'nin açılışı ile birlikte yasama organının tek çatı altında toplanması ve temsilcilerinin tamamının halktan seçilmeye başlanmasıdır. Bu durum egemenliğin sultandan alınarak tamamen halka bırakıldığını gösteren en önemli unsurların başında gelmektedir. TBMM'nin açılması ve dönemin olağan koşulları altında hazırlanan 1921 Anayasası ile birlikte seçimlerin iki yılda bir yapılmaya karar verilmesi⁷¹ de bu geçiş döneminde olsa bile bir önceki dönemden kendisini ayırmaktadır. Zira Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimleri 4 yılda bir yapılyordu⁷². Mebus olabilmenin koşulları⁷³ genel olarak aynı kalmakla birlikte dikkati çeken en önemli noktanın Osmanlı tebaası ifadesinin Türkiye tebaası olarak değiştirilmesidir⁷⁴. Türkiye ifadesi ile Osmanlı Devleti'nin yok sayıldığı, Türklerin yaşadığı bir coğrafyanın tanımlandığı anlaşılmaktadır.

66 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 21.

67 *A.g.e.*, s. 21.

68 Ayan meclisine, vükelalık, valilik, ordu kumandanlığı, elçilik, patriklik, hahambaşılık gibi önemli görevlerde bulunmuş kişiler atanırdı. Bkz. Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 39.

69 *A.g.e.*, ss. 38-39.

70 Büyük Millet Meclisinin açılışına dair "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Namuna İntihab Hakkındaki Tebliğ*", 5 Eylül 1920 tarihli "*Nisab-ı Müzakere Kanunu*" na ve 1921 Anayasası'na yer verilmiştir. Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, ss. 18-24.

71 *A.g.e.*, ss. 78-79.

72 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 36.

73 Mebus olmanın koşulları her iki dönem kitaplarında da genel itibarı ile; yabancıların hizmetinde bulunmamak, Türkçe bilmek, 30 yaşını doldurmuş olmak, iflas etmemiş olmak, kötü hallerden dolayı tanınmış olmamak, medeni hukuktan yoksun olmamak, hacz olunmamak şeklindedir. Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 27, Mithad Sadullah Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 48.

74 Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 74.

Fakat tebaa ifadesi ile de henüz insanların oluşturduğu toplumun millet olarak tanımlanmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada tam anlamı ile bir ulus biçimlendirmesinin henüz söz konusu olmadığı görülmektedir. Buradaki Türkiye ifadesinden kasıt Türk kökenli olmayanların meclis dışı bırakılmış olmasıdır. Bu noktada Cumhuriyet Dönemi'nde ve geçiş sürecinde mebus seçilme koşulları arasında yabancı uyrukluğunda bulunmamak koşuluna da yer verildiği görülmektedir⁷⁵.

Bu değişikliklerin yanı sıra seçimlerle ilgili 1908 tarihli "*İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı*"⁷⁶nde de değişikliğe gidildiği görülmektedir. 3 Nisan 1923 tarihinde yapılan değişiklikle oluşturulan "*İntihab-ı Meb'usan Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanun*"⁷⁷la, elli bin olan seçmen sayısı yirmi bine düşürüldü ve böylece yirmi bin kişiye bir mebus seçme hakkı verildi⁷⁸, seçmen yaşı 25'ten 18'e indirildi. Öte yandan vekillik ve memuriyet görevlerinin birlikte yürütülmesi ayrıcalığı sadece öğretmenlere tanındı, mebus olabilmek için gerekli olan vergi verme şartı ortadan kaldırıldı. İkinci seçmenleri seçecek olan birinci seçmenlerin sayısı da azaltıldı ve böylece ikinci seçmenlerin sayısında da artışa gidildi⁷⁹. Seçim kanununda 1923 yılında yapılan bu düzenlemelerin Cumhuriyet Dönemi ders kitapları incelendiğinde 1924 Anayasası'nın getirdiği bir iki değişiklik haricinde varlığını korumaya devam ettiği görülmektedir. Bu değişiklikler ise olağan üstü koşullardan çıkılması ile birlikte seçimlerin dört yılda bir yapılmaya başlanması ve mebusluk ve memuriyet görevlerinin ikisini birlikte üstlenen öğretmenlerden bu hakkın alınmasıdır⁸⁰.

Modern devlet örgütünün en temel unsurlarından biri de yürütmedir. Burada hatırlatılması gereken en önemli noktalardan biri 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan değişiklikle birlikte hakları sınırlandırılan padişahın yürütme üzerindeki gücünün de azaltılmış olmasıdır. Zira 1909 değişikliği ile birlikte padişah yetkilerini sadrazam ve ilgili vekilin karşı imzası ile kullanabilir hale gelmiştir. Yine 1909 yılı değişiklikleri ile birlikte padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırıldı, fesih hakkı kullanılamaz hale getirildi ve milletler arası antlaşma imzalama yetkisi de Meclis-i Umumi'nin onayına bağlanmış oldu⁸¹. 1909 yılı değişiklikleri ile birlikte padişah Bakanlar Kurulu'nda sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atayabilecek bir konuma getirildi. Diğer bakanların

75 A.g.e., s. 74, Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., s. 48.

76 Kanun için bkz: Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, 1. b., Milliyet Yayınları No: 7, İstanbul, Temmuz 1982, ss. 138-151.

77 Kanun için bkz: Erdem, a.g.e., s. 158.

78 Seçmen sayısında yapılan bu düzenleme ile birlikte yirmi binden fazla olduğu takdirde yirmi binden otuz bine kadar bir, otuz bin birden elli bine kadar iki, elli bin birden yetmiş bine kadar üç, yetmiş bir binden doksan bine kadar dört vekil seçme hakkı getirilmiş. Bundan sonrasında da bu sisteme tabi yol izlenmesi kararlaştırılmıştır. Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 76.

79 A.g.e., ss. 76-77.

80 1924 Anayasası bkz. Erdem a.g.e., ss. 31-40.

81 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 13.b., Ekin Kitabevi, Bursa, 2012, ss. 20-21.

seçimleri ise sadrazam tarafından yapılmaya başlandı. Bakanlar Kurulu padişaha değil Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu hale getirildiği için padişah sadrazam atamalarında meclisten güven oyu alabilecek birini atamak zorunda kalıyordu. Böylece padişahın yürütme üzerindeki etkisi azaltılmış oluyordu⁸². II. Meşrutiyet Dönemi kapsamında incelenen vatandaşlık kitaplarında yürütmenin başında padişahın bulunduğu fakat bu erkin tamamen padişahın tekelinde bulunmadığı, padişahın yanı sıra bakanların, vekillerin, memurların, mülki ve askeri memurların buldukları ifade edilmektedir⁸³. Bakanlar Kurulu çatısı altında yer alan bakanlıkların Makam-ı Sadaret, Meşihat-ı Celile-i İslamiye, Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti (Sıhhiye-i Umumiye Nezareti, Hariciye Nezareti dâhilindedir), Adliye ve Mezahib Nezareti, Şûrâ-yı Devlet Riyaseti, Maliye Nezareti ve Bahriye Nezareti, Nafia Nezareti, Maarif-i Umumiye Nezareti, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden (Orman Maadin ve Sanayi Müdüriyetleri bu nezarete dâhildir), Evkaf-ı Hümayun Nezaretlerinden oluştuğu belirtilmektedir⁸⁴.

Mithat Sadullah'ın *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye*, eserinin 1923 yılında kaleme alındığı dikkate alındığında yürütme konusunda da Cumhuriyet'e giden süreçte bazı değişiklikleri barındırdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu eserde 2 Mayıs 1920 tarihli "*Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun*"a⁸⁵ yer verildiği görülmektedir. Bu kanunla meclisin açılışı sonrasında oluşturulan geçici yürütme kuruluna son verilmiş, icra vekilleri heyetine hukuki ve kalıcı bir statü kazandırılmıştır. Bununla beraber meclis hükümeti sistemine geçiş yapılmıştır⁸⁶. Meclis hükümeti sistemi ise yasama ve yürütme erklerinin meclis bünyesinde birleşmesi ile oluşur⁸⁷. 1921 Anayasası'nda da güçler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Dolayısıyla bu anayasa ile birlikte de yasama ve yürütme erkleri TBMM'nin elinde toplanmıştır⁸⁸. Yürütmede yaşanan bu değişimlerle birlikte bakanlıklar üzerinde de değişikliğe gidildiği görülmektedir. Kitaplarında ele aldığı gibi yapılan değişikliklerle beraber bakanlıklar Şer'iyeye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'den oluşmuştur⁸⁹.

Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan ders kitaplarına bakıldığında, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında getirdiği değerler çerçevesinde oluşturulan

82 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 27.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 93.

83 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 42.

84 *A.g.e.*, ss. 42-43.

85 Mithat Sadullah, *Altıncı Kısım*, ss. 24-25.

86 Tanör, *a.g.e.*, ss. 236-237.

87 Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 11. b, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s.28.

88 Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, 5.b., Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 39.

89 Mithat Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 83.

1924 Anayasası kapsamında bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. 1924 Anayasası'nda yürütme yetkisi yine meclise ait olmakla birlikte yürütme yetkisinin kullanılması meclisin kendi içinden seçtiği cumhurbaşkanı ve onun atadığı icra vekilleri aracılığı ile kullanmaya başlanmıştır⁹⁰. Dolayısıyla yürütmenin başı artık cumhurbaşkanı olmuştur. İncelediğimiz ders kitaplarında da ifade edildiği gibi yürütmenin başındaki kişi yani cumhurbaşkanı bir seçim dönemi süresi için seçilmektedir⁹¹. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan en önemli kurumlardan biri de başbakanlık kurumudur. Başbakan ise cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri arasından seçilir⁹². İcra vekilleri ise başbakan tarafından meclis üyeleri arasından belirlenip atamaları cumhurbaşkanı tarafından yapılır⁹³. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yürütme erkinde meydana gelen bu değişiklikler dışında bakanlıklar bünyesinde de bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Dönemi kitaplarında söz konusu bakanlıklar; Dahiliye, Hariciye, Adliye, Müdafa-i Milliye, Maliye, Maarif, Ziraat, Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye, İmar ve İskân, Ticaret, Nafia Vekaleti olarak ele alınmıştır⁹⁴. Bu nokta da bakanlıklar bünyesinde "*Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun*" kapsamında Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin ve Erkanı Harbiye Umumiye Vekâleti'nin kaldırılmış olduğu görülmektedir. Bunların yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur.

Hukuksal ve Kurumsal Niteliği Açısından Devletin Yapısı

Osmanlı Devleti'nde yaşanan çözümlerin kendisini ciddi bir şekilde hissettirmesi ile birlikte başlatılan yenileşme hareketleri kapsamında özellikle 19. yüzyılda hukuk ve adliye teşkilatı alanında da önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu süreçte söz konusu alanda birçok değişiklik yapılmasına rağmen yapılan yenilikler bütün çabalara rağmen tam anlamıyla başarılı bir sonuca ulaştırılamamıştır. Bunun temel sebeplerinden biri ise İslam hukuku yanında modern hukukunda uygulama alanına sokulması ve bu noktada ikili bir yapının ortaya çıkmasıdır. Böyle olunca hukuk sistemi içerisinde birlik sağlanamamış, zaten bozuk olan hukuk birliği iyice parçalanmıştır⁹⁵. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kurulan yeni devlet, mirası üzerine oturduğu Osmanlı Devleti'nden hukuk alanında da tamamen farklı; laik bir hukuki yapı oluşturmayı hedefliyordu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu aşamasında TBMM'nin açılması, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilan

90 Tanör, *a.g.e.*, s. 301.

91 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 59.

92 *A.g.e.*, s. 63.

93 *A.g.e.*, s. 63.

94 *A.g.e.*, ss. 63-64.

95 Temuçin Faik Ertan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 224.

edilmesi ve ardından halifeliliğin kaldırılması laik bir hukuk sistemine geçişin de ön hazırlıkları niteliğinde olmuştur.⁹⁶ Bunun mukabilinde ardından gerçekleştirilmiş olan hukuk devrimleri de laik bir hukuk düzenine geçişin en temel göstergesi kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan vatandaşlık kitapları incelendiğinde her iki döneme ait kitaplar da hukuk alanında adli yapıyı ele almışlardır. Bu noktada mevcut mahkemelere yer verildiği; bu mahkemelerin işleyişi, görevleri, hiyerarşik düzenleri, bu mahkemelerde davaların nasıl takip edildiği, insanlar arası çıkan anlaşmazlıklarda nasıl hak aranacağı, suçluların nasıl cezalandırıldığı gibi konularda örneklerden de yararlanılarak çocuklar bilgilendirilmiştir⁹⁷. Genel itibarı ile gerek Meşrutiyet Dönemi ders kitapları gerek Cumhuriyet Dönemi ders kitapları böyle bir düzen içerisinde konuyu ele almıştır. Özelde ise meşruti hükümetlerde yargı teşkilatına mensup gerek kişilerin gerek kurumların bağımsız olması gerektiği vurgusunun yapıldığı görülmektedir⁹⁸. Cumhuriyet Dönemi ders kitapları da yukarı da söz edilen laik hukuk düzenine geçişe ilişkin bir bilgi kapsamamakla birlikte, 1924 Anayasası'nın 54. maddesine⁹⁹ yer vererek mahkemelerin bağımsız olduklarını ve aldıkları kararların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini ifade etmektedirler¹⁰⁰.

Vatandaşlık kitaplarında yer verilen bir diğer konu ise idari yapılanmadır. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde, devlet gücünün tek merkezden güçlü bir şekilde kullanılmasını sağlamak için güçlü ve merkeziyetçi bir devlet örgütünün oluşturulmaya başlandığı bir dönemdir¹⁰¹. Bu nokta da devletin idari teşkilatlanmasında da birçok değişikliğe gidilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlatılan bu merkeziyetçi anlayış yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin de temel hedefi olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet esas aldığı değerler çerçevesinde toplumu merkezden çevreye dönüştürmek için merkezileşmeyi esas almış ve idari teşkilatlanma üzerinden de bu amacını gerçekleştirmek istemiştir¹⁰². Dolayısıyla gerek 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde gerek yeni kurulan Cumhuriyet rejiminde yönetsel yapılanmada merkeziyetçi bir anlayış hâkim bulunuyordu.

96 Gülnihal Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S. 22, 1991, ss. 45-46.

97 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s.s. 61-63; Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s.s. 104-119; Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, ss. 75-86.

98 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 61.

99 Madde 54: "Hâkimler bilcümle dâvaların muhakemesinde ve hükmünde müstakil ve her türlü müdahaleattan âzâda olup ancak kanunun hükmüne tâbidirler. Mahkemelerin mukarreratını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve icra vekilleri hiçbir veçhile tebdil ve tağyir ve tehir ve infaz-ı ahkâmına mümanaat edemez", Erdem, *a.g.e.*, s. 36.

100 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *a.g.e.*, s. 74.

101 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3.b., Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 495.

102 Bilal Şinik, Çiğdem Görgün, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.69, S.4, 2014, s.779.

Dönemin vatandaşlık kitapları incelendiğinde idari teşkilatlanma ele alınırken özellikle tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vazife yani yetki genişliği ve görev ayrımı ilkeleri üzerinde durdukları görülmektedir¹⁰³. Bu nokta da Kanun-ı Esasi’de yetki genişliği ve görev ayrımının tanındığı 108. maddeye yer verilerek görev ayrımı ve yetki genişliği ilkeleri ile birlikte vilayetten köylere varıncaya kadar ortaya çıkan işlerin yetkili kişiler tarafından yapılarak, işlerin daha kolay bir şekilde tamamlandıkları ifade edilmektedir¹⁰⁴. Bunun dışında idari yapılanmada yer alan bütün hiyerarşik kademelere, bu kademelerde yer alan görevlilere, meclislere; bunların görevlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilerek çocuklar bu noktada bilgilendirilmişlerdir¹⁰⁵. İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçişle birlikte de 1924 Anayasası’nın 91. maddesi¹⁰⁶ kapsamında yetki genişliği ve görevler ayrımı ilkesi kabul edilmiştir. Böylece merkezin yerel idareler üzerindeki etkisi kendisini göstermiştir. İdari teşkilatlanmadaki iki dönem arasındaki en önemli fark ise yine 1924 Anayasası’nın 89. maddesi¹⁰⁷ kapsamında livaların kaldırılarak vilayetlere dönüştürülmesi, kasaba ve köylerinde idari teşkilat bünyesinde yer almasıdır. Bu değişiklik vatandaşlık kitaplarında da görülmektedir¹⁰⁸. Belediyeler konusunda da her iki döneme ait vatandaşlık kitapları belediyelerin görevleri, belediye seçimleri, bu seçimlerin nasıl yapıldığı gibi konulara açıklık getirmişlerdir¹⁰⁹. İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçişle birlikte belediyecilik alanındaki asıl değişim 1930’lu yıllarda Belediyeler, Hıfzıssıhha, Belediyeler Bankası, Yapı ve Yollar ve İstimlak Kanunlarının çıkartılmasıyla başlamıştır. 1923-1930 yılları arasındaki dönemde bazı önemli atılımlar yapılmış olsa da bu dönem bir çeşit hazırlık dönemi niteliğinde olmuştur¹¹⁰.

103 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 50; Mithad Sadullah, *Altıncı Kısım*, s. 93.

104 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, s. 50.

105 A.g.e., ss. 50-57, Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., ss. 119-124.

106 Madde 91: “*Vilâyetler umuru tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif esası üzerine idare olunur*”, Erdem, a.g.e., s. 39.

107 Madde 89: “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasımdır ve nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküb eder*”, Erdem, a.g.e., s. 39.

108 Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., s. 119.

109 Ali Seydi, *Altıncı Kısım*, ss. 57-61., Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, a.g.e., ss. 124-127.

110 İlhan Tekeli, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Belediyecilik Anlayışının Oluşumu (1023-1930)”, *Mimarlık Dergisi*, S. 15, 1977(2), s. 17.

Sonuç

İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemi vatandaşlık derslerinde kullanılan ders kitapları ilkökul çocuklarına kazandırılmak istenen devlet anlayışı ve algısı açısından incelendiğinde Cumhuriyet'e geçişle birlikte oldukça önemli bir değişim geçirdiği görülür. İki dönemin ders kitapları egemenliğin kaynağı, yönetim biçimleri, anayasa, yasama, yürütme, yargı sistemi ve devletin yönetsel organizasyonu genel kategoriler olarak ele alındığında, değişimin ders kitaplarına oldukça dikkat çekici bir biçimde etki ettiği görülür. İmparatorluk Dönemi ders kitaplarında imparatorluğun çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü yapısını esas alan, tabiiyet esasına dayalı bir vatandaşlık anlayışı söz konusu iken Cumhuriyet Dönemi kitaplarında dil, tarih ve ırk esasına dayalı bir millet anlayışı temel alınmıştır. İmparatorluk Dönemi ders kitaplarında vatan devletin elinde bulunan topraklar olarak tanımlanırken, Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimi altında bulunan topraklar olarak tanımlanmıştır. İmparatorluk Dönemi ders kitaplarında egemenlik "*hakimiyet-i milliye*" esasına dayandırılırken, işleri yürütmekle görevli bir hükümet, onun yaptığı işleri denetleyen bir meclis ve hepsinin tepesinde bir hükümdara göre tasarlanırken, bu sistemde onların herhangi bir fırsat durumunda kendisinin ve kendisine mensup olanların çıkarlarına uygun olarak hareket etme ihtimalinin söz konusu olduğu, Cumhuriyet'te ise hükümetlerin başında millet tarafından seçilmiş bir meclis ve onun seçmiş olduğu bir hükümet ve onun başında da yine milletin seçmiş olduğu bir hükümet reisi yani başbakanın bulunması milletin menfaatlerini gözetmesi şeklinde ele alınmıştır. Ders kitabı yazarları Meşrutiyet ve Cumhuriyet arasındaki en büyük farkın Cumhuriyet'te hükümetin başındaki kişilerin seçimle işbaşına gelmesi ve millet adına devleti yönetmeleri olarak belirlemişlerdir. Ders kitaplarında iki dönem arasındaki en belirgin ayrımlardan bir tanesi Osmanlı döneminde devletin hukuksal ve kurumsal niteliği açısından Meşruti ve monarşik bir özellik gösterdiği ve keyfiliğe açık olduğu, Cumhuriyet rejiminde ise devletin tamamen Kanun-i Esasi'ye göre Meclis tarafından hazırlanmış olan kanunlara uygun olarak yönetildiğinin vurgulanmasıdır. Ders kitaplarında Cumhuriyet rejimi keyfi tasarruflara kapalı bir biçimde milletin ortak çıkarlarını gözetten bir anlayış doğrultusunda çağdaş devlet kurumları aracılığıyla hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm vatandaşlara eşit olarak hizmet sunan bir yönetim biçimi olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

I. İncelenen Ders Kitapları

- Ali Seydi, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye*, Devre-i Âliye Birinci Sene-Beşinci Kısım, İstanbul Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1920.
- Ali Seydi, *Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye*, Devre-i Âliye İkinci Sene-Altıncı Kısım, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1920.
- Mithad Sadullah, Ali Rıdvan, *Yeni Ma'lûmât-ı Vataniye ve Medeniyye*, Beşinci Sene, İstanbul Ebussuud Caddesi 11-13 Matbaa, 1924.
- Mithad Sadullah, *Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniyye*, Devre-i Âliye İkinci Sene-Altıncı Kısım, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1923.
- Orhan Fuad, *Musâhabât-ı Ahlâkıyye Ma'lûmât-ı Vataniye*, Beşinci Sene, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1924.

II. Kitaplar

- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, 1. b., Milliyet Yayınları No: 7, İstanbul, Temmuz 1982.
- GÖZLER, Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, 1.b., Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, Şubat 2007.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 13.b., Ekin Kitabevi, Bursa, 2012.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, 5.b., Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- İNAN, Afet, *Medeni Bilgiler*, 5.b., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Maarif Vekaleti*, İlk Mektepler Müfredat Programı (M.V), Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1924.
- Maarif-i Umumiye Nezareti*, Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı: Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteblere Mahsus (MUN), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1330 (1914).
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3.b., Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

- ÖZBUDUN, Ergün, *Türk Anayasa Hukuku*, 11. b, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 27.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÜSTEL, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, 7.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6.b., Seçkin Yayınevi, Ankara, 2006.
- YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, *Ahlaklı Yurttaş*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2017.

III. Makaleler

- ALABAŞ, Ramazan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.36, 2018, ss.55-87.
- ALABAŞ, Ramazan, "Moral Values in School Textbooks during the Second Constitution and Early Republican Periods: The Case of the Lectures on Morality", *International Online Journal of Educational Sciences*, C.11, S.3, 2019, ss.73-86.
- ASLAN, Erdal, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş'te "Benlik Algısı"nın Dönüşümü: "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı'nda Vatandaşlık Eğitimi", *İlköğretim Online*, C.18, S.4, 2019, ss.1984-2004. [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr>
- BOZKURT, Gülnihal, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.8, S. 22, 1991, ss.45-53.
- ERTAN, Temuçin Faik, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış", *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.
- ŞİNİK, Bilal, GÖRGÜN, Çiğdem, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.69, S.4, 2014, ss.777-805.
- TEKELİ, İlhan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Belediyecilik Anlayışının Oluşumu (1023-1930)", *Mimarlık Dergisi*, S.151, 1977, ss.17-21.
- YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ, Seval, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yurttaşlık Eğitimi: Cumhuriyet Çocuklarına Malûmât-ı Vataniye Ders Kitabı Örneği", *Turkish History Education Journal*, C.9, S.1, 2020, ss. 109-131.